

A 367. sz. Dionysius AREOPAGITA-kódexbe — az egyetlenbe, mely a modenai darabok közül régi kötését még megtartotta — szintén az első budai cimerfestő festette a CORVIN-címert.

E megjegyzések nem kifogások, csak szerény kiegészítései kívánnak lenni FAVA igazgató értékes munkájának. HOFFMANN EDITH.

D'Ancona, Paolo. *La miniature italienne du Xe au XVIe siècle*. Paris et Bruxelles. 1925. G. van Oest. 2-r. 128 (2) lap; 97, közöttük 4 színes táblával.

A milanoi kir. egyetem tudós professzora 11 évvel ezelőtt megjelent *La miniatura fiorentina* című munkájának mintegy kiegészítéseképpen, újabb becses művel ajándékozta meg a miniatúrákkal foglalkozó szakembereket. Ezuttal már az összes olasz miniatúra-iskolák történetét adja. Műve óriási anyagot ölel fel, melyen D'ANCONA a tárgyban való rendkívüli otthonosságával és széleskörű tudásával könnyen uralkodik. A szép könyv olvasása után az olasz miniatúra fejlődése világosan áll előttünk; a találó szavakkal megrajzolt képekben az egyes iskolák művészi jellemvonásai eleven színekben bontakoznak ki és élesen elkülönülnek egymástól. A tömörre fogott munka tartalmi kivonatát adni nem volna célravezető s így inkább csak néhány passzusát emelem ki, melyek magyar vonatkozású kéziratokról szólnak. Az eljárás annál hasznosabbnak látszik, mert ATTAVANTÉNAK MÁTYÁS király számára készült kéziratain kívül D'ANCONA e magyar vonatkozást sohasem említi s így az a kevésbbé járatos olvasó figyelmét könnyen elkerüli.

A lombardiai festészetről szólva, a szerző röviden tárgyalja a fehér indafonatos díszítési modor egyik főképviselőjét Ambrogio MARLIANIT is, ki 1461 óta a milanoi hercegek szolgálatában állt. Elmondja, hogy MALAGUZZI VALERI *La corte di Lodovico il Moro* című művének III. kötetében, két jelzett munkán kívül, «neki tulajdonít egyéb, a középszerűséget meg nem haladó munkákat is». D'ANCONA ez általános megemlítésében egy minket, magyarokat, közelről érdeklő darab is bennfoglaltatik. Mivel e munkáról, e szempontból még sehol sem esett szó — magyar vonatkozását MALAGUZZI VALERI sem méltatja figyelemre — legyen szabad néhány szóval kitérnem rá. MALAGUZZI VALERI ugyanis (121—123 lap) MARLIANINAK tulajdonítja egy kézirat kifestését, mely Aeneas TERGESTINUS-nak *De institutione principis* című munkáját tartalmazza. (Milano, Ambrosiana. T. 7. sup.) E munka V. LÁSZLÓ királyunknak van ajánlva. Minda-

mellett az Ambrosiana e szép könyve sohasem lehetett e királyunk birtokában, mert a címlap alsó szélén a Sforza-kígyót látjuk, mint címert s rendkívül kedves lapszélidiszítései között a gyermek Giovanni GALEAZZO Maria Sforza arcképe is szerepel. Azonkívül a kézirat végén (F. 81 v.) Gabriel Prolesatus BREPIA másoló világos szavakkal mondja, hogy (Francesco) SFORZA gyermekei számára írta. E példány tehát csak másolás V. LÁSZLÓ elveszett példányáról, a benne olvasható melegsavú ajánlás azonban a magyar humanizmus történetének egyik fontos dokumentuma, melynek V. LÁSZLÓ király személyét illetőleg alig is van jelentősebb emléke. TERGESTINUS munkájának keletkezési idejére nézve, felvilágosítanak az ajánlás következő szavai: «A gyámság alól felszabadulva, igen hatalmas birodalmak kormányzata vár Reád». E művet tehát a fiatal király uralkodásának legelejére tehetjük. Mivel már cseh királynak is van mondva, közvetlenül 1453 utánra.

A XIV. század végi lombardiai művészet egyik legérdekesebb emlékeként említi d'ANCONA a római Biblioteca Casanatense egy természetrajzi kéziratát (Cod. 459.). Amint azt SCHÖNHERR beható tanulmánya óta tudjuk, ez a *Historia plantarum* — mely magyarnyelvű bejegyzései miatt egyik fontos nyelvemlékünk — MÁTYÁS király könyvtárának legpompásabb darabjai közé tartozott. TOESCA, ki *La pittura e la miniatura lombarda* (Milano 1912. 334. lap) című nagyszabású könyvében művészi szempontból először foglalkozott behatóan e kézirattal, téves feltevésnek tartja, hogy a címlapon látható XV. századi címer MÁTYÁSÉ volna. Talán ennek tudható be, hogy d'ANCONA sem tesz róla említést. De TOESCA e kérdésben tévedett, mert e címer nemcsak hogy valóban MÁTYÁSÉ, hanem azt — amint más alkalommal módomban volt kifejtetni — a körülötte levő diszítéssel együtt a budai műhelyben festette MÁTYÁS király címerfestője a kéziratba, hogy VENCEL király korábbi címerét elfödje vele. A kódex szép festéseit azelőtt veronai eredetűeknek tartották, mígnem TOESCA bebizonyította, hogy lombardiaiak és Giovannino DE'GRASSIT és iskoláját jelölte meg szerzőkül. D'ANCONA Giovannino DE'GRASSINAK vagy az ő iskolájának munkáit látja bennük.

A XV. századvégi milanoi művészet jellemzésénél d'ANCONA rátér egy kéziratcsoport tárgyalására, mely minket közelebről érdekel. E kéziratok nagyrésze a SFORZÁK számára készült. Idetartoznak BONA SFORZA *Imáságos könyve* a British Museumban, a *Sforziada* című 1490-iki nyomtatvány illuminált példánya ugyanott és e mű egy másik példánya a párizsi Bibliothéque Nationaleban; MIKSA császár egy diplomája

1494-ből LODOVICO IL MORO számára (a British Museumban). A milanoi Trivulzianában levő *Libro dell'Gesù* és a *Grammatica di Donato*, melyek 1496 körül készültek a fiatal Massimiliano SFORZA számára s ezenkívül még egyes kivágott lapok a párizsi GOLDSCHMIDT és a firenzei Uffizi-gyűjteményben; végül egy *Pontificale* a vaticani könyvtárban (Cod. Ott. lat. 501.). Ez utóbbi darabnál D'ANCONA nem említi a megrendelőt, pedig C. STORNAJUOLO alapos munkája óta tudjuk, hogy ez az IFJABB VITÉZ JÁNOS szerémi, majd veszprémi és bécsi püspök volt. A *Pontificale* minálunk FRANKÓI V. pompás kiadványa óta ismeretes (Roma. 1903.).

E kéziratcsoport mesterének kiléte kitünő tudósok egész sorát foglalkoztatta már, de ez csak a tarthatatlannál tarthatatlanabb feltevésekhez vezetett. Nézték fiórencinek, rómainak és milanóinak. Szóba került PERUGINO, MORELLI részéről AMBROGIO DE PREDIS, továbbá GIROLAMO DA MILANO, LIBERALE DA VERONA és VENTURI részéről FRA ANTONIO DA MONZA. Végül MALAGUZZI azt ajánlotta, hogy egyelőre, míg a művész neve ki nem derül, nevezzük PSEUDO ANTONIO DA MONZANAK. D'ANCONA most egyszerre igen szerencsés, mert teljesen meggyőző megállapításhoz jutott. Kiindulva abból, hogy a festő modora feltűnően kemény, határozott, a körvonalak élesek és mintegy vésővel készülteknek látszanak, fölveti a kérdést, vajjon nem kell-e a mestert e kor rézmetszői között keresnünk? s végre rámutat ZUAN ANDREA DA MANTOVÁRA kinek a római metszetgyűjteményben őrzött dekoratív metszetsorozata (12 kandeláber) egészen szembeszökő egyezéseket mutat miniaturistánk munkáival. E hasonlóságot egyébként már KRISTELLER és VENTURI is észrevették, anélkül, hogy a helyes következtetést levonták volna megállapításaikból. ZUAN ANDREA, miután elhagyta Mantovat, 1476-ban Milanóban telepedett le s ez időtől fogva készítette miniaturáit és metszeteit. MÁTYÁS utolsó éveinek politikájánál fogva mi sem természetesebb minthogy hű embere és követe éppen a SFORZÁK illuminátoránál rendelte meg a saját *Pontificálját*.

Az 57. lap széljegyzetében D'ANCONA egy sereg kisebb lombard miniaturistát sorol fel, kiket részben csekélyebb jelentőségű munkákból, részben csak névszerint ismerünk. Ezek között szerepel «egy FRANCESCO DA CASTELLO nevű csaknem ismeretlen miniaturista a XV. század vége felé, ki a lambachi bencés-kolostor egy pompás *Breviariumát* diszította». A szóbanforgó *Breviarium* KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS székesfehérvári préposté volt. Hogy FRANCISCUS mester nem volt lombardiai, hanem minden valószínűség szerint a zenggi DE CASTELLIONO ET DE MEDIOLANO-

család tagja, azt e folyóiratnak épen jelen számában kíséreltem meg bebizonyítani.

A 75. lapon a flórenci könyvtárak fejeiről, Vespasiano Bisticciről beszél s legfőbb kliensei közé sorolja MÁTYÁS királyt. Ez talán túlzás. Nagyon helyesen jegyzi meg GULYÁS Pál *Mátyás király könyvtára* című munkájában, hogy «MÁTYÁS király, úgylátszik, nem tartozott VESPASIANO vevői közé, különben VITÉZ János és Janus PANNONIUS mellett neki is szentelt volna *Vite*-iben egy fejezetet». A kéziratok maguk pedig nem mondanak ellent GULYÁS véleményének, mivelhogy — amint d'ANCONA is tudja (76. lap) — csak a budapesti Egyetemi Könyvtár *Theophrastus*-kódexében (Cod. 1.) találjuk BISTICCI nevét. A COSIMO MEDICI-korabeli Flórenc könnyed és hasonlíthatatlanul bájos, fehér indafonatos disztési modorának főképviselei között említ egy *Livius*-kódexet Münchenben (Cod. 15731) és egy *Hieronymust* Bécsben (Cod. 644). Mindakettő egykor VITÉZ Jánosé volt. A *Livius* valóban poetikusan szép könyv, de a *Hieronymus* először is nem elsőrangú munka, azután pedig nem is flórenci, hanem felsőolaszországi termék.

A nagy flórenci mesterek közül d'ANCONA különösen kiemeli GHERARDOT és MONTEt, mint akikben e kor miniaturfestő művészete elérte a tetőpontját. E művészek kiemelése annál fontosabb, mivel az előző kor az összes többi nagy mesterek rovására igaztalanul ATTAVANTEt magasztalta. D'ANCONA GHERARDO és MONTE hat legszebb munkája között említi (79. lap) a flórenci Laurenziana *Psalteriumát* (Cod. Plut. XV. 17.), mely, mint tudjuk, MÁTYÁS király könyvtárának lett volna egyik ragyogó büszkesége. A király halálával azonban abbanmaradt s a MEDICIEK birtokába került.

Végül rátér a szerző ATTAVANTE műveinek tárgyalására, kiről elmondja, hogy 1483-óta idejét teljesen MÁTYÁS megrendeléseire költötte le. «Ezen kéziratok némelyike ma a modenai ESTE-könyvtárban (391, 432, 435, 436, 439, 441, 448) s a bécsi Nemzeti Könyvtárban van (25, 653, 654, 656), hárma pedig az olasz jóvátételi követelések előtt a budapesti M. Nemzeti Múzeum könyvtárában volt (345—347). Gazdagságuk miatt külön említést érdemelnek a bruxellesi *Missale* (ennek 8v lapját közli is a LXXVIII. táblán), a vaticani *Missale* és a velencei *Marcianus Capella*».

E felsoroláshoz volna még néhány megjegyzésem. Mindenekelőtt a művészi szempontból legfontosabb darabról, a bécsi 25. számú kedves *Philostratus*-kódexről. Ezt a kéziratot az egész eddigi irodalom csodálatos

következetességgel ATTAVANTE munkájának mondja. Csak a kitünő érzékű CSONTOSI hangoztatta, hogy ez nem ATTAVANTEÉ. Magam a Kisfaludy-Társaság 1924 márc. 5-iki ülésén felolvasott dolgozatomban és sajtó alatt levő tanulmányomban, *A Corvin-codexek művészi diszéről*, kifejtetem, hogy ez a munka nem ATTAVANTETÓL származik, hanem GIOVANNI BOCCARDI, másnéven BOCCARDINO Vecchio fiatalkorának legbájosabb alkotása és mondhatnám egész munkásságának főműve s az egyetlen CORVIN-kódex, melyet teljes bizonyossággal neki tulajdoníthatunk.

A Budapesttől 1920-ban visszakövetelt darabokra vonatkozólag D'ANCONA oly homályosan fejezi ki magát, hogy úgy lehet érteni, mintha a jóvátételi követelések folytán mindahárom (Cod. 345—347) Olaszországba került volna, noha a 345. számú *Damascenus*-kódex még ma is a M. Nemzeti Múzeum birtokában van. A 347. sz. *Hieronymus*-kézirat — ma a modenai Biblioteca Estense α. S. 4. 24. jelzetű darabja — amint azt *La Bibliothèque du Roi Matthias Corvin* című munkájában (60. sz.) már HEVESY megállapította, GHERARDO és MONTE modorát mutatja, nem az ATTAVANTEÉT. (Hogy nem Attavante-kódex, azt egyébként már CSONTOSI is hangoztatta.)

D'ANCONA művét a horvátországi Grisanoból származó Don Giulio CLOVIO műveinek tárgyalásával fejezi be, ki 1578-ban halt meg Rómában. Olasz kortársai benne egy második MICHELANGELOT láttak, mely értékelés előtt az utókor bámulva áll meg: ma csak gyöngye epigont látunk benne, ki a miniatura szubtilis művészetét erőszakos módon oly útra terelte, melyek a teljes hanyatláshoz vezettek. MICHELANGELO nagy formái e parányi lombikba nem fértek bele. HOFFMANN EDITH.

Alphabete und Schriftzeichen des Morgen- und des Abendlandes. *Unter Mitwirkuug von Fachgelehrten zusammengestellt in der Reichsdruckerei.* Berlin. 1924. 86 l.

Az idegen írású szövegek meghatározásához már régóta hiányzott egy megbízható kézikönyv, mely époly áttekinthető, mint amennyire tartalmaz a szükséges rövidség mellett is. BALLHORN hasonló munkája: *Alphabete orientalischer und occidentalischer Sprachen* nemcsak régóta elfogyott, de sok tévedést is foglal magában, ami nagyon is érthető, hiszen a nyelvek époly nagy, mint merőben különböző sokféleségében a legnagyobb tudós sem igazodhatik el egymaga.

A most megjelent betűkönyv, melynek szerzői, pedig bizonyára